

Lesson 31 PRK Abhyasam

7 August 4th, 2023

RECORD

ॐ सह नाववतु ।
सह नौ भुनक्तु ।
सह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्वनावधीतमस्तु मा वद्विषावहै ।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

Om Saha Nau-Avatu |
Saha Nau Bhunaktu |
Saha Viiryam Karavaavahai |
Tejasvi Nau-Adhiitam-Astu Maa Vidvissaavahai |
Om Shaantih Shaantih Shaantih ||
Meaning:

- 1: Om, May God Protect us Both (the Teacher and the Student),
- 2: May God Nourish us Both,
- 3: May we Work Together with Energy and Vigour,
- 4: May our Study be Enlightening and not give rise to Hostility,
- 5: Om, Peace, Peace, Peace.

SUBSCRIBE

Spiritual Mantra

Saraswati Mantra

सरस्वती नमस्तुभ्यं वरदे
कामरूपिणी विद्यारम्भं
करिष्यामि सिद्धिर्भवतु मे
सदा।

Vedastrologer.com

पठामि संस्कृतं नित्यं वदामि संस्कृतं सदा
ध्यायामि संस्कृतं सम्यक् वन्दे संस्कृत्मातरम्

Om Ayim Sriim Hriim Saraswati Devyai Namaha

ओम ऐम् श्रीम् ह्रीम् सरस्वती देव्यै नमः

What are the benefits of chanting Saraswati mantra?

- a. Doing regular chanting of Saraswati mantra improves your speech, memory and concentration in study.
- b. She removes your ignorance and refines your character by giving you good qualities like humility and culture.
- c. **Saraswati Mantra** gives you control over your speech, knowledge and wisdom.
- d. By chanting this mantra of saraswati maa with dedication, a student can pass his exam with good marks.
- e. Chanting Saraswati Mantra helps poets, writers and folk speakers to reach new heights of achievements.
- f. Close your eyes in contemplation and rub your hands together and then open your palms and say the karagre vasatir Lakshmi prayer

<https://youtu.be/YuKtKR3r0oM>

आकारान्त स्त्रीलिंग शब्दाः

शब्दकोश १२० + २० = १४०] अभ्यास ७ (व्याकर.)

(क) कन्या (लड़की), अजा (बकरी), वसुधा (पृथ्वी), सुधा (अमृत), भार्या (पत्नी), आज्ञा (आज्ञा), निशा (रात्रि), जटा (जटा), क्षमा (क्षमा), माला (माला), गङ्गा (गंगा), यमुना (जमुना), शिला (शिला), प्रजा (प्रजा), लज्जा (लज्जा) । (१५) । (ख) चूर् (चुराना), चिन्त (सोचना), कथ् (कहना), भक्ष् (खाना), रच् (बनाना) । (५) ।

सूचना—(क) कन्या—लज्जा, रमावत् ।

व्याकरण (रमा, लङ्, द्वितीया)

१. रमा शब्द के पूरे रूप स्मरण करो । (देखो शब्द संख्या १५) ।
संक्षिप्त रूप लगाकर कन्या आदि के रूप बनाओ । नियम १० इन शब्दों में
लगेगा—रमा, भार्या, क्षमा ।

२. चूर् आदि धातुओं के निम्नलिखित रूप बनाकर 'भवति' के तुल्य रूप
चलेंगे । चूर्—चोरयति, चिन्त्—चिन्तयति, कथ्—कथयति, भक्ष्—भक्षयति,
रच्—रचयति ।

शब्दकोश १२० + २० = १४० अभ्यास १९

1/2/2023

लज्जा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	लज्जा	लज्जे	लज्जाः
सम्बोधन	लज्जे	लज्जे	लज्जाः
द्वितीया	लज्जाम्	लज्जे	लज्जाः
तृतीया	लज्जया	लज्जाभ्याम्	लज्जाभिः
चतुर्थी	लज्जायै	लज्जाभ्याम्	लज्जाभ्यः
पञ्चमी	लज्जायाः	लज्जाभ्याम्	लज्जाभ्यः
षष्ठी	लज्जायाः	लज्जयोः	लज्जानाम्
सप्तमी	लज्जायाम्	लज्जयोः	लज्जासु

(१५) रमा (लक्ष्मी) आकारान्त स्त्री०

रमा रमे रमाः

रमाम् " "

रमया रमाभ्याम् रमाभिः

रमायै " रमाभ्यः

रमायाः " "

" रमयो रमाणाम्

रमायाम् रमासु

हे रमे हे रमे हे रमाः

(१५) रमा (सं० रूप) (दे० अ० ७)

प्र० आ ए आः

द्वि० आम् " "

तृ० अया आन्याम् आभिः

च० आयै " आभ्यः

पं० आयाः " "

ष० " अयोः आनाम्

स० आयाम् " आसु

सं० ए ए आः

कन्या शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कन्या	कन्ये	कन्याः
सम्बोधन	कन्ये	कन्ये	कन्याः
द्वितीया	कन्याम्	कन्ये	कन्याः
तृतीया	कन्यया	कन्याभ्याम्	कन्याभिः
चतुर्थी	कन्यायै	कन्याभ्याम्	कन्याभ्यः
पञ्चमी	कन्यायाः	कन्याभ्याम्	कन्याभ्यः
षष्ठी	कन्यायाः	कन्ययोः	कन्यानाम्
सप्तमी	कन्यायाम्	कन्ययोः	कन्यासु

अजा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अजा	अजे	अजाः
सम्बोधन	अजे	अजे	अजाः
द्वितीया	अजाम्	अजे	अजाः
तृतीया	अजया	अजाभ्याम्	अजाभिः
चतुर्थी	अजायै	अजाभ्याम्	अजाभ्यः
पञ्चमी	अजायाः	अजाभ्याम्	अजाभ्यः
षष्ठी	अजायाः	अजयोः	अजानाम्
सप्तमी	अजायाम्	अजयोः	अजासु

वसुधा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	वसुधा	वसुधे	वसुधाः
सम्बोधन	वसुधे	वसुधे	वसुधाः
द्वितीया	वसुधाम्	वसुधे	वसुधाः
तृतीया	वसुधया	वसुधाभ्याम्	वसुधाभिः
चतुर्थी	वसुधायै	वसुधाभ्याम्	वसुधाभ्यः
पञ्चमी	वसुधायाः	वसुधाभ्याम्	वसुधाभ्यः
षष्ठी	वसुधायाः	वसुधयोः	वसुधानाम्
सप्तमी	वसुधायाम्	वसुधयोः	वसुधासु

सुधा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सुधा	सुधे	सुधाः
सम्बोधन	सुधे	सुधे	सुधाः
द्वितीया	सुधाम्	सुधे	सुधाः
तृतीया	सुधया	सुधाभ्याम्	सुधाभिः
चतुर्थी	सुधायै	सुधाभ्याम्	सुधाभ्यः
पञ्चमी	सुधायाः	सुधाभ्याम्	सुधाभ्यः
षष्ठी	सुधायाः	सुधयोः	सुधानाम्
सप्तमी	सुधायाम्	सुधयोः	सुधासु

भार्या शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	भार्या	भार्ये	भार्याः
सम्बोधन	भार्ये	भार्ये	भार्याः
द्वितीया	भार्याम्	भार्ये	भार्याः
तृतीया	भार्यया	भार्याभ्याम्	भार्याभिः
चतुर्थी	भार्यायै	भार्याभ्याम्	भार्याभ्यः
पञ्चमी	भार्यायाः	भार्याभ्याम्	भार्याभ्यः
षष्ठी	भार्यायाः	भार्ययोः	भार्याणाम्
सप्तमी	भार्यायाम्	भार्ययोः	भार्यासु

आज्ञा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	आज्ञा	आज्ञे	आज्ञाः
सम्बोधन	आज्ञे	आज्ञे	आज्ञाः
द्वितीया	आज्ञाम्	आज्ञे	आज्ञाः
तृतीया	आज्ञया	आज्ञाभ्याम्	आज्ञाभिः
चतुर्थी	आज्ञायै	आज्ञाभ्याम्	आज्ञाभ्यः
पञ्चमी	आज्ञायाः	आज्ञाभ्याम्	आज्ञाभ्यः
षष्ठी	आज्ञायाः	आज्ञयोः	आज्ञानाम्
सप्तमी	आज्ञायाम्	आज्ञयोः	आज्ञासु

निशा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	निशा	निशे	निशाः
सम्बोधन	निशे	निशे	निशाः
द्वितीया	निशाम्	निशे	निशः / निशाः
तृतीया	निशा / निशया	निङ्भ्याम् / निशाभ्याम्	निङ्भिः / निशाभिः
चतुर्थी	निशे / निशायै	निङ्भ्याम् / निशाभ्याम्	निङ्भ्यः / निशाभ्यः
पञ्चमी	निशः / निशायाः	निङ्भ्याम् / निशाभ्याम्	निङ्भ्यः / निशाभ्यः
षष्ठी	निशः / निशायाः	निशोः / निशयोः	निशाम् / निशानाम्
सप्तमी	निशि / निशायाम्	निशोः / निशयोः	निट्सु / निट्सु / निशासु

जटा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	जटा	जटे	जटाः
सम्बोधन	जटे	जटे	जटाः
द्वितीया	जटाम्	जटे	जटाः
तृतीया	जटया	जटाभ्याम्	जटाभिः
चतुर्थी	जटायै	जटाभ्याम्	जटाभ्यः
पञ्चमी	जटायाः	जटाभ्याम्	जटाभ्यः
षष्ठी	जटायाः	जटयोः	जटानाम्
सप्तमी	जटायाम्	जटयोः	जटासु

क्षमा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	क्षमा	क्षमे	क्षमाः
सम्बोधन	क्षमे	क्षमे	क्षमाः
द्वितीया	क्षमाम्	क्षमे	क्षमाः
तृतीया	क्षमया	क्षमाभ्याम्	क्षमाभिः
चतुर्थी	क्षमायै	क्षमाभ्याम्	क्षमाभ्यः
पञ्चमी	क्षमायाः	क्षमाभ्याम्	क्षमाभ्यः
षष्ठी	क्षमायाः	क्षमयोः	क्षमाणाम्
सप्तमी	क्षमायाम्	क्षमयोः	क्षमासु

माला शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	माला	माले	मालाः
सम्बोधन	माले	माले	मालाः
द्वितीया	मालाम्	माले	मालाः
तृतीया	मालया	मालाभ्याम्	मालाभिः
चतुर्थी	मालायै	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
पञ्चमी	मालायाः	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
षष्ठी	मालायाः	मालयोः	मालानाम्
सप्तमी	मालायाम्	मालयोः	मालासु

माला शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	माला	माले	मालाः
सम्बोधन	माले	माले	मालाः
द्वितीया	मालाम्	माले	मालाः
तृतीया	मालया	मालाभ्याम्	मालाभिः
चतुर्थी	मालायै	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
पञ्चमी	मालायाः	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
षष्ठी	मालायाः	मालयोः	मालानाम्
सप्तमी	मालायाम्	मालयोः	मालासु

यमुना शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	यमुना	यमुने	यमुनाः
सम्बोधन	यमुने	यमुने	यमुनाः
द्वितीया	यमुनाम्	यमुने	यमुनाः
तृतीया	यमुनया	यमुनाभ्याम्	यमुनाभिः
चतुर्थी	यमुनायै	यमुनाभ्याम्	यमुनाभ्यः
पञ्चमी	यमुनायाः	यमुनाभ्याम्	यमुनाभ्यः
षष्ठी	यमुनायाः	यमुनयोः	यमुनानाम्
सप्तमी	यमुनायाम्	यमुनयोः	यमुनासु

शिला शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	शिला	शिले	शिलाः
सम्बोधन	शिले	शिले	शिलाः
द्वितीया	शिलाम्	शिले	शिलाः
तृतीया	शिलया	शिलाभ्याम्	शिलाभिः
चतुर्थी	शिलायै	शिलाभ्याम्	शिलाभ्यः
पञ्चमी	शिलायाः	शिलाभ्याम्	शिलाभ्यः
षष्ठी	शिलायाः	शिलयोः	शिलानाम्
सप्तमी	शिलायाम्	शिलयोः	शिलासु

प्रजा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	प्रजा	प्रजे	प्रजाः
सम्बोधन	प्रजे	प्रजे	प्रजाः
द्वितीया	प्रजाम्	प्रजे	प्रजाः
तृतीया	प्रजया	प्रजाभ्याम्	प्रजाभिः
चतुर्थी	प्रजायै	प्रजाभ्याम्	प्रजाभ्यः
पञ्चमी	प्रजायाः	प्रजाभ्याम्	प्रजाभ्यः
षष्ठी	प्रजायाः	प्रजयोः	प्रजानाम्
सप्तमी	प्रजायाम्	प्रजयोः	प्रजासु

लज्जा शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	लज्जा	लज्जे	लज्जाः
सम्बोधन	लज्जे	लज्जे	लज्जाः
द्वितीया	लज्जाम्	लज्जे	लज्जाः
तृतीया	लज्जया	लज्जाभ्याम्	लज्जाभिः
चतुर्थी	लज्जायै	लज्जाभ्याम्	लज्जाभ्यः
पञ्चमी	लज्जायाः	लज्जाभ्याम्	लज्जाभ्यः
षष्ठी	लज्जायाः	लज्जयोः	लज्जानाम्
सप्तमी	लज्जायाम्	लज्जयोः	लज्जासु

३. संस्कृत में क्रिया (धातु) के १० प्रकार के रूप बनते हैं। इन्हें 'लकार' कहते हैं। इस पुस्तक में ५ लकार ही दिये गये हैं। उनके नाम और अर्थ ये हैं, इन्हें स्मरण कर लें। (१) लट् (वर्तमानकाल), (२) लोट् (आज्ञा अर्थ), (३) लङ् (अतद्यतन भूतकाल, आज के भूतकाल में लङ् नहीं होगा), (४) विधिलिङ् (आज्ञा या चाहिए अर्थ), (५) लृट् (भविष्यत् काल)।

४. भू—लङ् (भूतकाल)

संक्षिप्त रूप

अभवत्	अभवताम्	अभवन्	प्र० पु०	अत्	अताम्	अन्
अभवः	अभवतम्	अभवत	स० पु०	अः	अतम्	अत
अभवम्	अभवाव	अभवाम	उ० पु०	अस्	आव	आम

सूचना—घातु से पहले 'अ' लगेगा, अन्त में संक्षिप्त रूप । जैसे, अपठत्,

अगच्छत् आदि । घातु का प्रथम अक्षर स्वर होगा तो पहले 'आ' लगेगा ।

	उपसर्गः	धातुः	क्रियापदम्	उपसर्गसहितम्	लङ् लकारः
1	आ	गम्	गच्छति	आगच्छति	आगच्छत्
2	आ	नी	नयति	आनयति	आनयत्
3	उत्	स्था	तिष्ठति	उत्तिष्ठति	उदतिष्ठत्
4	उत्	पत्	पतति	उत्पतति	उदपतत्
5	अनु	सृ	सरति	अनुसरति	अन्वसरत्
6	अनु	वद्	वदति	अनुवदति	अन्वदत्
7	अनु	धा	धावति	अनुधावति	अन्वधावत्
8	अनु	कृ	करोति	अनुकरोति	अन्वकरोत्
9	वि	लिख	लिखति	विलिखति	व्यलिखत्
10	वि	ह	हरति	विहरति	व्यहरत्
11	वि	स्मृ	स्मरति	विस्मरति	व्यस्मरत्
12	नि	क्षिप्	क्षिपति	निक्षिपति	न्यक्षिपत्

	उपसर्गः	धातुः	क्रियापदम्	उपसर्गसहितम्	लङ्
13	प्र	ह	हरति	प्रहरति	प्र
14	प्र	क्षाल्	क्षालयति	प्रक्षालयति	प्राक्ष
15	परि	पाल्	पालयति	परिपालयति	पर्य
16	परि	प्रच्छ	पृच्छति	परिपृच्छति	पर्य
17	अव	गम्	गच्छति	अवगच्छति	अव
18	अव	नम्	नमति	अवनमति	अ
19	अधि	वस्	वसति	अधिवसति	अध
20	उप	कृ	करोति	उपकरोति	उप
21	सम्	ग्रह	गृह्णाति	सङ्गृह्णाति	सम्
22	सम्	ह	हरति	संहरति	स
23	निस्	स	सरति	निस्सरति	नि
24	परा	भू	भवति	पराभवति	प
25	अप	क	करोति	अपकरोति	अप

वर्तमाने

भूते

1. बालकः पुस्तकं पठति । बालकः पुस्तकम् अपठत् ।
2. बालिका पत्रं लिखति ।
3. भवान् श्लोकं वदति ।
4. सा फलरसं पिबति ।
5. एषः घटीं पश्यति ।
6. अध्यापकः पाठं पाठयति ।
7. माता शाकं कर्त्तयति ।
8. सः कार्यालयं गच्छति ।
9. भक्तः देवान् नमति ।
10. पुष्पं शुष्यति ।
11. सेवकः लताः सिञ्चति ।
12. आरक्षकः चोरं ताडयति ।
13. फलम् अत्र पतति ।
14. निर्वाहकः यात्रापत्रं यच्छति ।
15. खलः सज्जनान् निन्दति ।

वर्तमाने

भूते

16. आपणिकः पदार्थान् यच्छति ।
17. छात्रः उत्तराणि स्मरति ।
18. सा जलं नयति ।
19. कर्मकरः स्वच्छतां करोति ।
20. सेविका गृहं मार्जयति ।
21. पिता वस्त्राणि धरति ।
22. चालकः वाहनं चालयति ।
23. व्यजनं भ्रमति ।
24. एषा स्यूतं स्थापयति ।
25. क्रीडापटुः क्रीडति ।
26. कुक्कुरः भवति ।
27. वैद्यः औषधं यच्छति ।
28. महिला पुष्पाणि चिनोति ।
29. गायिका गीतं गायति ।
30. नर्तकी नृत्यति ।

अधुना स्तः । । पूर्वम् आस्ताम् ।

7. वृद्धौ स्तः । बालकौ ...आस्ताम्..

8. धनिकौ स्तः । दरिद्रौ

9. स्थूलौ स्तः । कृशौ

10. क्रूरौ स्तः । शांतौ

11. दुर्जनौ स्तः । सज्जनौ

12. सुन्दरौ स्तः । कुरूपौ

प्रथम-पुरुषे

1	पठ्	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
2	पिब्	अपिबत्	अपिबताम्	अपिबन्
3	लिख्			
4	पश्य्			
5	नय्			
6	गच्छ			
7	पृच्छ			
8	सूचय			
9	गणय्			
10	वद्			
11	याच			
12	चल्			
13	यच्छ			
14	क्षालय्			
15	भव्			

नियम १३

नियम १३ - गमन (चलना, हिलना, जाना) अर्थ की घातुओं के साथ
द्वितीया होती है। जैसे—ग्रामं गच्छति। गृहं गच्छति।

चुर् धातुरूपाणि - लट् लकारः

चुरँ स्तेये - चुरादिः

< चुर

तुलना

अभ्यासाः

कर्तरि प्रयोगः परस्मै पदम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति
मध्यम पुरुषः	चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
उत्तम पुरुषः	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः

कर्तरि प्रयोगः आत्मने पदम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	चोरयते	चोरयेते	चोरयन्ते
मध्यम पुरुषः	चोरयसे	चोरयेथे	चोरयध्वे
उत्तम पुरुषः	चोरये	चोरयावहे	चोरयामहे

चिन्त् धातुरूपाणि - लट् लकारः

चिर्तिं स्मृत्याम् - चुरादिः

< चिन्त्

तुलना

अभ्यासाः

कर्तरि प्रयोगः परस्मै पदम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	चिन्तयति / चिन्तति	चिन्तयतः / चिन्ततः	चिन्तयन्ति / चिन्तन्ति
मध्यम पुरुषः	चिन्तयसि / चिन्तसि	चिन्तयथः / चिन्तथः	चिन्तयथ / चिन्तथ
उत्तम पुरुषः	चिन्तयामि / चिन्तामि	चिन्तयावः / चिन्तावः	चिन्तयामः / चिन्तामः

कर्तरि प्रयोगः आत्मने पदम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	चिन्तयते / चिन्तते	चिन्तयेते / चिन्तेते	चिन्तयन्ते / चिन्तन्ते
मध्यम पुरुषः	चिन्तयसे / चिन्तसे	चिन्तयेथे / चिन्तेथे	चिन्तयध्वे / चिन्तध्वे
उत्तम पुरुषः	चिन्तये / चिन्ते	चिन्तयावहे / चिन्तावहे	चिन्तयामहे / चिन्तामहे

कथ शब्दरूपाणि

(पुंलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कथः	कथौ	कथाः
सम्बोधन	कथ	कथौ	कथाः
द्वितीया	कथम्	कथौ	कथान्
तृतीया	कथेन	कथाभ्याम्	कथैः
चतुर्थी	कथाय	कथाभ्याम्	कथेभ्यः
पञ्चमी	कथात् / कथाद्	कथाभ्याम्	कथेभ्यः
षष्ठी	कथस्य	कथयोः	कथानाम्
सप्तमी	कथे	कथयोः	कथेषु

कथ शब्दरूपाणि

(नपुंसकलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कथम्	कथे	कथ्यानि
सम्बोधन	कथ	कथे	कथ्यानि
द्वितीया	कथम्	कथे	कथ्यानि
तृतीया	कथ्येन	कथाभ्याम्	कथ्यैः
चतुर्थी	कथाय	कथाभ्याम्	कथ्येभ्यः
पञ्चमी	कथात् / कथाद्	कथाभ्याम्	कथ्येभ्यः
षष्ठी	कथ्यस्य	कथ्ययोः	कथ्यानाम्
सप्तमी	कथे	कथ्ययोः	कथ्येषु

कथ्या शब्दरूपाणि

(स्त्रीलिङ्गम्)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कथ्या	कथ्ये	कथ्याः
सम्बोधन	कथ्ये	कथ्ये	कथ्याः
द्वितीया	कथ्याम्	कथ्ये	कथ्याः
तृतीया	कथ्यया	कथ्याभ्याम्	कथ्याभिः
चतुर्थी	कथ्यायै	कथ्याभ्याम्	कथ्याभ्यः
पञ्चमी	कथ्यायाः	कथ्याभ्याम्	कथ्याभ्यः
षष्ठी	कथ्यायाः	कथ्ययोः	कथ्यानाम्
सप्तमी	कथ्यायाम्	कथ्ययोः	कथ्यासु

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	भक्षति	भक्षतः	भक्षन्ति
मध्यम पुरुषः	भक्षसि	भक्षथः	भक्षथ
उत्तम पुरुषः	भक्षामि	भक्षावः	भक्षामः

कर्तरि प्रयोगः आत्मने पदम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	भक्षते	भक्षेते	भक्षन्ते
मध्यम पुरुषः	भक्षसे	भक्षेथे	भक्षध्वे
उत्तम पुरुषः	भक्षे	भक्षावहे	भक्षामहे

कर्मणि प्रयोगः आत्मने पदम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	भक्ष्यते	भक्ष्येते	भक्ष्यन्ते
मध्यम पुरुषः	भक्ष्यसे	भक्ष्येथे	भक्ष्यध्वे
उत्तम पुरुषः	भक्ष्ये	भक्ष्यावहे	भक्ष्यामहे

रच धातुरूपाणि - कर्तरि प्रयोगः लट् लकारः परस्मै पदम्

रच प्रतियत्ने - चुरादिः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	रचयति	रचयतः	रचयन्ति
मध्यम पुरुषः	रचयसि	रचयथः	रचयथ
उत्तम पुरुषः	रचयामि	रचयावः	रचयामः

नियम १३

नियम १३ - गमन (चलना, हिलना, जाना) अर्थ की घातुओं के साथ
द्वितीया होती है। जैसे—ग्रामं गच्छति । गृहं गच्छति ।

उदाहरण वाक्यानि

अभ्यास ७

१. उदाहरण-वाक्य—१. उसने पुस्तक पढ़ी—स पुस्तकं अपठत् । २. तू गाँव गया—त्वं ग्रामं अगच्छः । ३. मैंने भोजन खाया—अहं भोजनं अखादम् ।
४. दुर्जनः पुस्तकं आचोरयत् । ५. सः अचिन्तयत् । ६. अहं अकथयम् ।
७. कन्या मालां अरचयत् । ८. प्रजा नृपं अनमत् । ९. भार्या सुधां अपिवत् ।
१०. वसुधायां गंगा यमुना च स्तः । ११. स आगच्छत् ।

२. सस्कृत बनाओ—(क) १. वह गाँव गया । २. वह यहाँ आया । ३. वह हँसा । ४. वह बोला । ५. उसने विद्या पढ़ी । ६. उसने भोजन खाया । ७. उसने घन चुराया । ८. उसने माला बनायी । ९. उसने पत्र लिखा । १०. उसने कन्या की रक्षा की । (ख) ११. तूने पुस्तक पढ़ी । १२. तूने कन्या देखी । १३. तू घर गया । १४. तूने जल पिया । १५. तूने बकरी छुई । (ग) १६. मैं रात्रि में घर गया । १७. मैंने अमृत पिया । १८. मैं शिला पर बैठा । १९. मैंने भोजन खाया । २०. मैंने पुस्तक बनायी । (घ) २१. कन्या लज्जा करती है । २२. शिष्य क्षमा चाहता है । २३. मालाएँ और जटाएँ यहाँ हैं । २४. गंगा और यमुना को देखो । २५. बकरी घर जाती है ।

संस्कृत बनाओ

(क) १। वह गांव गया।

सः ग्रामं अगच्छत्

तौ ग्रामं अगच्छतः

ते ग्रामं अगच्छन्।

३। वह हंसा।

सः अहसत्।

तौ अहसतः ।

ते अहसन्।

५। उसने विध्या पढी।

सः विध्यां अपठत्

तौ विध्यां अपठतः

ते विध्यां अपठन्

७। उसने धन चुराया।

सः धनं अचोरयत्

तौ धनं अचोरयतः

ते धनं अचोयन् ।

२। वह यहां आया।

सः अत्र आगच्छत्

तौ अत्र आगच्छतः

ते अत्र आगच्छन्

४। वह बोला।

सः अवदत् ।

तौ अवदतः ।

ते अवदन्।

६। उसने भोजन खाया।

सः भोजनं अखादत्

तौ भोजनं अखादतः

ते भोजनं अखदन्

८। उसने माला बनायी।

सः मालां अरचयत्

तौ मालां अरचयतः

ते मालां अरचयन्

९। उसने पत्र लिखा

सः पत्रं अलिखत्

तौ पत्रं अलिखतः

ते पत्रं अलिखन्

१०। उसने कन्या की रक्षा की

सः कन्यां अरक्षत्

तौ कन्यां अरक्षतः

ते कन्यां अरक्षन्

११। तूने पुस्तक पढी।

त्वं पुस्तकं अपठ

युवां पुस्तकं अपठतः

यूयं पुस्तकं अपठन्

१२। तूने कन्या देखी

त्वं कन्यां अपश्यः

युवां कन्यां अपश्यतम्

यूयं कन्यां अपश्यत

१३। तू घर गया

त्वं गृहं अगच्छः

युवां गृहं अगच्छतम्

यूयं गृहं अगच्छत

१४। तूने जल पिया

त्वं जलं अपिबः

युवां जलं अपिबतम्

यूयं जलं अपिबत

१५। तूने बकरी छूई

त्वं अजां अस्पृशः

युवां अजे अस्पृशतम्

यूयं अजाः अस्पृशत

१६। मैं रात्रि में घर गया

अहं निशायां गृहं अगच्छम्

आवां निशयोः गृहं/गृहे अगच्छाव

वयं निशासु गृहं/गृहाणि अगच्छाम

१७। मैंने अमृत पिया

अहं अमृतम् अपिबम्

आवां अमृतम् अपिबाव

वयं अमृतम् अपिबाम

१८। मैं शिला पर बैठा

अहं शिलायां अतिष्ठम्

आवां शिलयोः अतिष्ठाव

वयं शिलासु अतिष्ठाम

१९। मैंने भोजन खाया

अहं भोजनं अखादम्

आवां भोजने अखादाव

वयं भोजनानि अखादाम

२०। मैंने पुस्तक बनाई

अहं पुस्तकम् अरचयम्

आवां पुस्तके अरचयाव

वयं पुस्तकानि अरचयाम

२१। कन्या लज्जा करती है

कन्या लज्जां करोति

कन्ये लज्जे कुरुतः

कन्याः लज्जाः कुर्वन्ति

२२। शिष्य क्षमा चाहता है

शिष्यः क्षमाम् इच्छति

शिष्यौ क्षमे इच्छतः

शिष्याः क्षमाः इच्छन्ति

२३। मालाएं और जटाएं यहां हैं

मालाः जटाः च अत्र सन्ति

माला जटा च अत्र अस्ति

माले जटे च अत्र स्तः

२४। गङ्गा और यमुना को देखो

गङ्गां यमुनां च पश्य

गङ्गे यमुने च पश्यतम्

गङ्गाः यमुनाः च पश्यत

१५। बकरी घर जाती है

अजा गृहं गच्छति

अजे गृहे गच्छतः

अजाः गृहाणि गच्छन्ति

यमुना को देखो । २५. वकरी घर जाती है ।

३. अशुद्ध वाक्य	शुद्ध वाक्य	नियम
(१) स ग्रामे अगच्छत् ।	स ग्रामम् अगच्छत् ।	१३
(२) स कन्याया अरक्षत् ।	स कन्याम् अरक्षत् ।	११
(३) गहम् गृहम् अगच्छत् ।	अहं गृहम् अगच्छम् ।	१

४. अभ्यास—(क) २ (क), (ख), (ग) को बहुवचन में बदलो। (ख) २ (क), (ख), (ग) को लट् और लोट् में बदलो। (ग) इन शब्दों के पूरे रूप लिखो—रमा, बालिका, लता, विद्या, अजा, माला, गङ्गा। (घ) इन धातुओं के लङ् के रूप लिखो—भू, पठ्, गम्, लिख्, वद्, दृश्, स्या, पा, घ्रा, चुर्, कथ्, मक्ष्।

५. वाक्य बनाओ—अपठत्, अलिखम्, ऐच्छत्, अपश्यत्, अतिष्ठम्, अपिवम्, अजिघ्रत्, अचोरयत्, अगक्षयत्।

६. रिक्त स्थान भरो—(लङ् लकार) १. स पत्रम् (लिख्)। २. स फलम् (इप्)। ३. अहं भोजनम् (मक्ष्)। ४. त्वं कन्याम् (दृश्)। ५. अहं पुष्पम् (घ्रा)।

सुभाषितानि

उत्साहो बलवानार्य
नास्त्युत्साहात्परं बलम् ।
सोत्साहस्य च लोकेषु
न किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥

Enthusiasm is the power of noble men. Nothing is as powerful as enthusiasm.
Nothing is difficult in this world for an enthusiastic person.

CLOSING PEACE PRAYER

अमरकोशः

ॐ सर्वे भवन्तु सुखिनः ।
सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु ।
मा कश्चित् दुःख भाग्भवेत् ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

(Brihadaraanyaka Upanishad 1.4.14)

सुभाषितानि

क्रोधो वैवस्वतो राजा
तृष्णा वैतरणी नदी ।
विद्या कामदुघा धेनुः
सन्तोषो नन्दनं वनम् ॥

Anger is like King of Death. Greed is like turbulent river of hell.
Knowledge is all fulfilling cow and contentment is the heaven's
paradise.

सुभाषितानि

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्या सत्यमक्रोधो
दशकं धर्मलक्षणम् ॥

There are ten characteristics of 'Dharma' - patience, forgiveness, self-control, non-stealing, purity, control of senses, intelligence, knowledge, truth, non-anger.

सुभाषितानि

अभिवादनशीलस्य

नित्यं वृद्धोपसेविनः ।

चत्वारि तस्य वर्धन्ते

आयुर्विद्या यशो बलम् ॥

विनम्र और नित्य अनुभवियों की सेवा करने वाले में चार गुणों का विकास होता है - आयु, विद्या, यश और बल ॥

A person who is polite and serves experienced people regularly, gains four qualities - age, knowledge, fame and power.

सुभाषितानि

विद्या मित्रं प्रवासेषु
भार्या मित्रं गृहेषु च ।
व्याधितस्यौषधं मित्रं
धर्मो मित्रं मृतस्य च ॥

प्रवास (घर से दूर निवास) में विद्या मित्र होती है, घर में पत्नी मित्र होती है, रोग में औषधि मित्र होती है और मृतक का मित्र धर्म होता है ॥

Knowledge is friend in the journey, wife is the friend at home, drug is friend in illness and Dharma (righteousness) is the friend after death.

सुभाषितानि

यथा हि एकेन चक्रेण
न रथस्य गतिर्भवेत् ।
एवं पुरुषकारेण विना
दैवं न सिध्यति ॥

जिस प्रकार एक पहिये वाले रथ की गति संभव नहीं है, उसी प्रकार पुरुषार्थ के बिना केवल भाग्य से कार्य सिद्ध नहीं होते हैं ।

Just like a chariot cannot run with only a single wheel, similarly luck alone cannot complete a task without efforts.

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	सः/सा/तत् अपठन्	तौ/ते/तेअपठ ताम्	ते/ताः/तानि अपठत्
मध्यमपुरुषः	त्वम् अपठः	युवाम् अपठतम्	यूयम् अपठत
उत्तमपुरुषः	अहम् अपठम्	आवाम् अपठाव	वयम् अपठाम

	ఏకవచనం	ద్వివచనం	బహువచనం
ప్రథమపురుషః	సః/సా/తత్ అపఠన్	తౌ/తే/తే అపఠతాం	తే/తాః/తాని అపఠత్
మధ్యమపురుషః	త్వం అపఠః	యువాం అపఠతం	యుయం అపఠత
ఉత్తమపురుషః	అహం అపఠం	ఆవాం అపఠావ	వయం అపఠామ

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपश्यत्	अपश्यताम्	अपश्यन्
मध्यमपुरुषः	अपश्यः	अपश्यतम्	अपश्यत
उत्तमपुरुषः	अपश्यम्	अपश्याव	अपश्याम

	ఏకవచనం	ద్వివచనం	బహువచనం
ప్రథమపురుషః	అపశ్యత్	అపశ్యతాం	అపశ్యన్
మధ్యమపురుషః	అపశ్యః	అపశ్యతం	అపశ్యత
ఉత్తమపురుషః	అపశ్యం	అపశ్యావ	అపశ్యామ